

Людмила Стрільчук (Луцьк)

Еміграція з України в роки Другої світової війни та після її закінчення: політичний, національний та релігійний аспекти

Еміграція є феноменом, властивим історії багатьох народів. У прямому значенні – це добровільне або вимушене переміщення населення з країн постійного проживання до інших країн. Цей процес може набувати різноманітних форм, масштабів і напрямів. Причини або мотиви, що його зумовлюють, досить різноманітні, а саме: соціально-економічні, політичні, етнічні, релігійні та ін. Еміграція має позитивні і негативні наслідки, заторкує як весь етнос, так і його складові. Вона тісно пов'язана із станом соціально-економічного розвитку регіонів країни еміграції. Однією з причин, які значно активізують еміграцію, є війни, насамперед такі катастрофічні за наслідками, якими були дві світові війни.

Причини, які призвели до еміграції з України в означений період, умовно можна поділити на три основних блоки.

Перший: еміграція до початку Великої Вітчизняної війни – політичні репресії, переслідування членів КПЗУ; репресії проти заможної частини селянства, насильницька колективізація, оголошення поза законом членів і керівників громадських і політичних партій, альтернативних ВКП(б), релігійні переслідування.

Другий: еміграція в роки війни – страх повернення на Батьківщину військовополонених і в'язнів концентраційних таборів через переслідування радянськими каральними органами; репресії, що загрожували працівникам німецьких органів влади; переслідування владою учасників

антирадянських збройних формувань; можливість вільно (під час війни) виїхати з країни для покращення економічного добробуту чи уникнути фізичного знищення.

Третій: еміграція по завершенні війни – утиски національної культури, мови, гідності, релігії; невизнання частиною громадян радянської системи як такої, що може забезпечити демократичний розвиток суспільства (дисиденти); втеча учасників ОУН–УПА від репресивних органів СРСР; безпідставні переслідування значної частини населення органами НКВС (усі, хто залишався на окупованих територіях, вважалися підозрілими); самовільні розправи над населенням; розпалювання між-національної ворожнечі та розбрату; небажання жити в умовах тоталітарної держави; насильницька колективізація і депортації.

Як бачимо, причин для еміграції з України у досліджуваний період було більш ніж досить. За визначальними рисами вона була: політичною, національною і вимушеною.

Важливою особливістю третьої хвилі еміграції був, у цілому, досить високий відсоток працездатних робітників, переважання міської еміграції над сільською. Щодо релігійної приналежності, то основну масу емігрантів становили греко-католики (61,1%), третину православні (32,6%) і лише 1,3% – інші конфесії.

Упродовж 1945–1950 рр. емігрували різні за віком громадяни, проте найбільшу частину (65,5%) складали особи віком від 18 до 45 років. Вікові групи від 7 до 15 років та понад 45 років представлено порівняно рівномірно – 7,5% і 9,5% відповідно. Надзвичайно високий відсоток становили діти віком до 7 років – близько 15%. Це пояснюється тим, що основна маса з них народилася вже за межами України, у таборах для переміщених осіб¹.

Найбільшу кількість емігрантів з України становили вихідці з Галичини – 65,9%, 31,2% – наддніпрянці і лише 2,9% – вихідці з північно-західних земель України, Закарпаття та Буковини².

Ще однією специфічною рисою еміграції українців після Другої світової війни було те, що стартувала третя еміграційна хвиля не з території України, як було з попередніми двома, а з території західних окупаційних зон. Відповідно, до еміграції мали можливість вдатися лише ті

¹ Кубійович В. З демографічних проблем української еміграції // *Сьогодні і минуле*. – Ч. 1/2. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – С. 14.

² Там само. – С. 13; *Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні*. – Т. 1: Роки 1945–1951. – Мюнхен, 1985. – С. 130.

українці, які опинилися у таборах для військовополонених, концентраційних таборах чи як робітники у Німеччині – в роки війни, чи ті, хто опинився у таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах після її закінчення. Оскільки із радянських зон окупації в обов'язково-примусовому порядку було репатрійовано в СРСР усіх без винятку громадян, то третя хвиля української еміграції могла стартувати лише з британської, американської чи французької зони окупації.

Проблема репатріації стала болючим питанням для значної частини переміщених осіб (ПО). Не можна однозначно стверджувати, що усі переміщені українці боялися репатріації. Частина з них поверталася охоче, інші – з примусу. Проте, в ході репатріації дедалі частіше виявлялося, що українці категорично відмовлялися повертатися на рідні землі з національних, релігійних і політичних причин, і що необхідно було шукати інших шляхів для розв'язання проблеми. Проте, існувала й інша група ПО – учасники антирадянських збройних формувань і працівники окупаційних органів влади, котрі небезпідставно побоювалися репатріації³.

40-ві рр. XX ст. справедливо отримали назву «Ери переміщених осіб», адже Друга світова війна спонукала до переміщення величезну кількість людей. Так, згідно з офіційними даними, загалом чисельність ПО і біженців у Західній Європі становила на 1944 р. 10 млн 366 тис. осіб⁴. З них радянські громадяни склали 5 млн осіб⁵.

Перед урядовими і військовими чиновниками питання опіки над цією масою людей постало вже наприкінці війни. Така велика кількість людей в умовах окупованої і зруйнованої Німеччини створювала чималі ускладнення, переростаючи у проблему ПО.

Після капітуляції Німеччини українські емігранти з метою самозбереження почали створювати так звані допомогові комітети. В червні 1945 р. їм вдалося отримати дозвіл американського військового окупаційного командування на організацію окремих українських таборів⁶.

³ Стрільчук Л. Примусова репатріація радянських громадян та створення таборів для переміщених осіб у перші повоєнні роки // 36. навч.-метод. матеріалів і наук. статей іст. ф-ту Волинського держ. ун-ту. – Вип. 3. – Луцьк, 1998. – С. 129–130.

⁴ Кейданський К. Табори для переміщених осіб у Німеччині та Австрії: Погляд на структуру й діяльність // *Українська діаспора*. – Ч. 1/2. – Київ; Чикаго, 1994. – С. 109.

⁵ Маруняк В. Зазн. праця. – С. 15.

⁶ Мудрий В. Нова українська еміграція та організація таборового життя // *Сьогодні і минуле*. – Ч. 1/2. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – С. 12.

Американці погодилися створити табори на національній основі, а французи та англійці – на основі державної приналежності.

Чекаючи на вирішення власної долі, українці біженці та ПО жили в таборах, які створили самі чи які було створено для них окупаційними властями. Цей час можна умовно поділити на три періоди:

Перший – 1945–1946 рр. – час очікування, хаосу і страху можливого повернення в СРСР. Життя в переповнених бараках, незадовільне харчування, невизначеність майбутнього.

Другий – 1946–1948 рр. – спроба організувати більш-менш впорядковане життя. Зникнення безпосередньої загрози репатріації в СРСР.

Третій – 1948–1951 рр. – час переселенської лихоманки.

За відносно короткий термін табори пройшли практично повний цикл відтворення мікросуспільств: зародження, функціональної діяльності та припинення існування. Активізації цих процесів сприяли такі чинники. По-перше, мешканці таборів мали сумний досвід війни. По-друге, на невеликих територіях зосереджувалася велика кількість свідомих людей – політичних біженців з України.

Український емігрант, дослідник проблеми еміграції українців В. Кубійович наводить такі дані: у вересні 1946 р. у Німеччині й Австрії в усіх трьох західних окупаційних зонах проживало близько 104 тис. українців. У тому числі, в американській зоні – 59 400, британській – 23 800, французькій – 4200, а в Австрії в таборах для ПО знаходилося 82 тис. українців. До того ж українці проживали і за межами таборів (приватно) – 22 тис.⁷

Про те, щоб розселити кілька мільйонів біженців та ПО, серед яких були й українці, в Європі, не кажучи вже про Німеччину чи Австрію, не могло бути й мови. Причому, попри всі труднощі загального характеру, пов'язані з наслідками війни, існував ряд суто національних проблем. Так, наприклад, на нараді Центрального представництва української еміграції у січні 1947 р. представник українського об'єднання в Австрії зазначив, що «правове положення української еміграції в Австрії помітно гіршає в міру того, як автономні права Австрії, як держави, зростають. Емігрант не може відкрити власного підприємства або працювати по вільному фаху»⁸. Якщо ж узяти до уваги психологічний стан українських біженців, почуття непевності від постійного життя «на валізах», стає зрозумілим, чому якнайшвидше переселення до позаєвропейських країн ставало чимдалі нагальнішою необхідністю.

⁷ Кубійович В. Зазн. праця. – С. 16.

⁸ Там само.

Одна з особливостей післявоєнної еміграції пов'язана з переселенням її з Німеччини і Австрії не лише в традиційні держави Нового Світу – США, Канаду, Аргентину, Бразилію, а й в Австралію, Великобританію, Туніс, Парагвай, Венесуелу, в яких до того часу українці не проживали чи були в незначній кількості⁹.

Структурно українську еміграцію післявоєнного періоду можна поділити на чотири групи, відповідно до її поселення. Перша – опинилася в країнах Центральної Європи, друга – в державах Західної Європи, третя – в США, Канаді, четверта – в Азії, Океанії, Австралії, Африці, Південній Америці¹⁰.

На початку 50-х рр. ХХ ст. переважно закінчуються поневіряння українських біженців і ПО. Вони розселяються по різних країнах світу і починають приживатися в нових суспільних, економічних і природних умовах. Процес переселення був тривалим і складним, але українські переселенці змогли зрештою добитися права обирати самим своє життя.

Переселення українців у різні країни світу після Другої світової війни відбувалося досить складно. Жорсткі фільтраційні умови, обмежені імміграційні квоти у різних державах, часто недоброзичливе ставлення до іммігрантів з боку місцевих жителів. Робота переселенцям надавалася у найнепрестижніших галузях економіки, часто пов'язаних з важкою фізичною працею. Відповідно до цього рівень їхнього життя тривалий час був значно нижчим, ніж у суспільстві в цілому.

По-різному склалося життя іммігрантів у плані підтримання і розвитку національної мови, культури, традицій, звичаїв. Якщо в деяких країнах не було жодних перешкод з боку державної влади щодо функціонування різного роду національних і громадсько-політичних організацій іммігрантів, то в інших – навпаки. В силу вищезазначених обставин, а також чисельності українців у різних країнах світу рівень їхнього життя, збереження ними національної самобутності на сьогодні досить різняться.

Для України наслідки третьої хвилі еміграції, як і наслідки попередніх двох хвиль, були досить відчутними. Насамперед Україну залишили патріоти, віддані їй люди, носії української культури, науковці, борці за свободу і незалежність Батьківщини. Рішення покинути чи не поверта-

⁹ Матисякевич З. Українська еміграція у післявоєнний період (1946–1989 рр.) // Українська еміграція в історії та літературі. Матеріали міжнар. наук. конф. (18–20.09.1996 р.). – Тернопіль, 1996. – С. 85.

¹⁰ Там само. – С. 86.

тися на Батьківщину було одним із найдраматичніших у житті емігрантів. Його вплив на соціально-економічні, культурні, психологічні та політичні аспекти їхнього буття був глибоким і складним. Однак постає й інше запитання: хто зробив правильний вибір – ті, котрі рушили за кордон, чи ті, хто залишився?

Очевидно, що з матеріальної точки зору, ті, хто емігрував, улаштувалися значно краще. Емігранти також уникнули багатьох трагічних подій, що сталися на їхній Батьківщині у новітні часи. Проте за це довелося заплатити високу ціну: емігранти пізнали болісну ностальгію, психологічну несумісність у нових суспільствах, відчуженість, дискримінацію. Еміграція означала зміни у соціальному статусі, відірваність від свого народу, від Батьківщини.